

УРОК МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ ЯК ОСНОВНА ФОРМА РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Котик Тетяна Миколаївна

Переорієнтація сучасної української школи зі знанневої на компетентнісну має на меті формування в учнів життєвого досвіду, необхідних знань і умінь та цінностей, потрібних для успішної реалізації особистості в швидко змінюваному суспільстві.

Концепція Нової української школи проголошує особистісно зорієнтоване навчання, тобто зорієнтоване не на звичайне засвоєння знань, а на формування особистості самої дитини, її характеру, ставлення до світу. Мета модернізації системи освіти — переведення вектора пізнання із зовнішнього світу дитини, створеного природою та людиною, на засвоєння процесів взаємодії з цим світом, розуміння смислів власної діяльності [10].

У Державному стандарті загальної початкової освіти визначено змістові орієнтири для цілісного розвитку особистості учня початкової школи і сформульовано їх як наскрізні уміння, що є загальними для всіх освітніх галузей і обов'язковими для формування в учнів [4]. Передбачено, що на кінець навчання в початковій школі учень або учениця розв'язує проблеми, критично і творчо мислить, співпрацює, ефективно спілкується, розвиває власний емоційний інтелект, досліджує, організовує свою діяльність, рефлексує, читає вдумливо. Такі орієнтири відображають збалансовану взаємодію основних структурних компонентів особистості: емоційного («Відчуваю»), мисленнєвого («Думаю») та діяльнісного («Дію»).

Отже, завдання з розвитку емоційного інтелекту є важливим компонентом змісту початкової освіти. Оволодіння ним учнями початкової школи як засобом успішної суспільної взаємодії та пізнання себе та інших має стати найважливішим надбанням дитини в молодшому шкільному віці, який вирізняється особливою чутливістю до засвоєння норм і правил суспільної комунікації. Якщо ж дитина не досягне достатнього рівня емоційного розвитку до 10-11-річного віку, якому властиві пластичність кори головного мозку, а відтак майже необмежені інтелектуальні можливості, то на більш пізніх вікових етапах життєвий шлях людини не може бути успішним і комфортним через численні непорозуміння із собою та іншими близькими й чужими людьми.

Учителі початкової школи покликані не лише навчити малих дітей читати й писати, а й закласти підґрунтя для становлення в підлітковому віці цілісної особистості, що розуміє себе та інших і може досягати успіху як у самостійній, так і груповій та колективній діяльності.

Ефективність роботи з розвитку емоційного інтелекту залежить як від чітко визначених змістового та діяльнісного компонентів освіти і від системи педагогічного впливу, емоційної компетентності вчителя. На педагогічних факультетах вишів така підготовка ще не здійснюється, тому проблема теоретичного обґрунтування змісту й методики розвитку емоційного інтелекту є актуальною для сучасної педагогічної науки та освітньої практики загалом. Адже на цьогорічному міжнарод-

дному економічному форумі в Давосі до 10 основних навичок, які будуть найбільш необхідними для роботи через 5 років, увійшли лідерство та соціальний вплив, критичне мислення та аналіз, стресостійкість та гнучкість, тобто саме те, за що відповідає емоційний інтелект. Формування і розвиток таких навичок суспільство покладає на освіту.

Науково-теоретичне підґрунтя для дослідження проблеми розвитку емоційного інтелекту молодших школярів міститься у фундаментальних працях як зарубіжних (І. Андрєєва, Р. Бар-Он, Г. Гарднер, Д. Гоулман, Д. Люсін, М. Манойлова, Дж. Меєр, О. Олпорт, П. Селовей, Р. Стернберг, Е. Торндайк, Н. Холл та ін.), так і українських науковців (Т. Березовська, С. Дерев'янок, М. Журавльова, В. Зарицька, Є. Карпенко, Н. Коврига, О. Ляц, Е. Носенко, Л. Савчук, Л. Ракітянська, М. Шпак й ін.), працях нейрофізіологів (М. Даймонд, Д. Левітін), що досліджували мозок як центр керування емоційною поведінкою людини; теоретичних та експериментальних надбань психологічних досліджень Л. Виготського, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, О. Тихомирова, педагогічній спадщині всесвітньо відомого українського педагога В. Сухомлинського тощо.

Узагальнений висновок щодо сутності і структурних компонентів поняття «емоційний інтелект» вітчизняна психологиня М. Шпак сформулювала так: емоційний інтелект, або EQ, — це показник здатності до спілкування, вміння усвідомлювати власні емоції та розуміти почуття інших людей; це взаємодія емоційних, когнітивних, поведінкових та мотиваційних особливостей особистості, спрямованих на розуміння власних емоцій і емоційних переживань інших людей, підпорядкування емоцій розуму, що сприяє самопізнанню й самореалізації через збагачення емоційного та соціального досвіду [11].

Науковці не лише встановили факт залежності життєвого благополуччя від емоційного світосприйняття, а й визначили якості і характеристики, які безпосередньо впливають на рівень розвитку емоційного інтелекту. Так, Д. Гоулман описав такі особистісні характеристики для людей з високим рівнем розвитку емоційного інтелекту: здатність розуміти й виражати власні почуття (самосвідомість); знаходити спільну мову з іншими людьми (самоконтроль), висловлюватися зрозуміло і з емпатією до слухача (керування стосунками); позитивно й чутливо реагувати на нові ситуації (соціальна чутливість) [3].

Проблема розвитку емоційного інтелекту набула міждисциплінарного характеру. Науковці й практики в галузі психології, педагогіки, соціології активно працюють над дослідженням ефективних умов розвитку здібностей до розуміння, контролю та регулювання емоцій власних та інших людей, створення комфортних умов суспільної діяльності та досягнення ефективної міжособистісної взаємодії. Відтак освіту визнано пріоритетною галуззю у забезпеченні розвитку емоційного інтелекту людства, що й спонукало до переосмислення освітніх результатів та реформування всіх ланок освіти, у тому числі початкової школи. Варто зазначити, що позиції науковців щодо можливостей розвитку емоційного інтелекту різняться, оскільки єдності в думці щодо його компонентів немає. Натомість Є. Карпенко, як і більшість дослідників, розглядає емоційний інтелект як сукупність емоційних здібностей, що зближує його з емоційною компетентністю, яку можна та потрібно розвивати [5].

Згідно з дослідженням М. Шпак, для дітей молодшого шкільного віку оптимальний рівень розвитку емоційного інтелекту характеризується такими показниками:

- самостійно ідентифікує власний емоційний стан у знайомих та незнайомих ситуаціях;
- намагається зрозуміти емоційний стан інших близьких людей;
- має розвинуті рефлексивні здібності;
- вміє аналізувати мотиви вчинків інших людей;
- самостійно контролює власний емоційний стан;
- використовує різні способи досягнення мети відповідно до ситуації;
- виявляє наполегливість у досягненні мети;
- використовує отриману інформацію про емоції інших людей у спілкуванні з ними;
- має стабільний позитивний настрій незалежно від того, є труднощі чи їх немає;
- має стійку внутрішню настанову на комунікацію;
- виявляє стійке емпатійне ставлення до людей довкола себе [12].

Отже, розуміння власних та чужих емоцій, вираження емоцій та керування ними зумовлює високу адаптивність до середовища й ефективність у суспільній діяльності. Кінцевим продуктом формування емоційного інтелекту стає самостійне прийняття рішення через осмислення емоцій, що є оцінним відображенням подій особистісного сенсу.

Зазначимо, що цілісного аналізу щодо можливостей Нової української школи загалом та уроків мовно-літературної освітньої галузі зокрема впливати на розвиток емоційного інтелекту молодших школярів ще не здійснювалося.

Цілісний освітній процес розвитку емоційного інтелекту молодших школярів складається з ланцюга етапів, що утворюють систему навчально-виховної роботи. Конкретний етап освітнього процесу детермінують вік учнів, базисний рівень емоційного розвитку, що визначається відповідно до результатів попереднього етапу, характер і обсяг нового матеріалу та способи досягнення мети навчання. Кожний етап навчання завершується діагностуванням досягнення мети навчання. За таких умов процес освіти набуває технологічних ознак, що якнайкраще сприяє досягненню запланованих результатів.

Науково обґрунтовану систему поетапного формування емоційного інтелекту молодших школярів запропонувала І. Андрєєва, яка зазначала, що емоційний інтелект розвивається впродовж життя, але особливої важливості цей процес набуває в період активного розвитку в дитини емоційного ставлення до себе та інших, тобто в молодшому шкільному віці [1]. Досліджуючи розвиток емоційного інтелекту учнів впродовж систематичного навчання, тренування та набуття емоційного досвіду, науковець визначила 5 послідовних етапів його розвитку:

1. Мотиваційно-ціннісний, мета якого — формування усвідомлення впливу емоцій на життєдіяльність людини, відповідальності за власні емоційні переживання.
2. Пізнавальний, що передбачає ознайомлення з видами, функціями емоцій, причинами їх виникнення та рівнями прояву, способами керування ними.

3. Навчальний, що має на меті формування усвідомлення емоційних станів та навичок регулювання власної емоційно-почуттєвої сфери в умовах освітнього процесу.

4. Практичний, що орієнтує на реалізацію набутих знань та умінь для зміни поведінки в реальних життєвих ситуаціях.

5. Творчий — спрямовує на креативне застосування емоційного інтелекту в життєвих ситуаціях (там само).

Під час мотиваційно-ціннісного етапу необхідно практично ознайомити учнів з ознаками різних емоцій, закономірностями їх виникнення та особливостями впливу на життєдіяльність людини; сформулювати розуміння відповідальності за наслідки емоційних вчинків.

Пізнавальний етап — це етап самопізнання дитиною власного внутрішнього світу, в якому панують емоції та почуття. Діти досліджують причини виникнення та наслідки дії різних емоцій, опановують способи керування різними власними та чужими емоціями. Метою навчального етапу розвитку емоційного інтелекту в молодших школярів є вправлення в набутті навичок регуляції власних емоцій.

Під час практичного етапу створюються умови для активного застосування молодшими школярами під час уроків та в позаурочній діяльності набутих навичок саморегуляції емоцій і поведінки та спостереження за змінами, що відбуваються внаслідок цього в реальному житті.

На прикінцевому етапі учні творчо застосовують набуті навички емоційної саморегуляції в різних компетентісно орієнтованих ситуаціях.

Загальну модель цілеспрямованого поетапного розвитку емоційного інтелекту молодших школярів апробувала педагог-практик, учителька початкової школи О. Вайпан. Роботу у формі циклу уроків було проведено в позаурочний час і складалася вона з трьох взаємопов'язаних етапів:

1. Підготовчий етап мав на меті знайомство учнів, установлення первинних доброзичливих взаємин, створення комфортної атмосфери міжособистісної взаємодії, уведення правил поведінки в класі.

2. Основний етап передбачав розвиток емоційної регуляції поведінки учнів, підвищення самооцінки молодших школярів, формування соціально адаптованих поведінкових стратегій у взаємодії та спілкуванні з однокласниками та вчителем.

3. Під час заключного етапу роботи відбувалося закріплення навичок групової взаємодії та самоконтролю поведінки учнів [1].

За результатами роботи, як зазначила О. Вайпан, учні почали адекватно виражати почуття, стали більш впевненими в собі через вміння позитивно себе оцінювати й регулювати власні емоційні дії; підвищився рівень емпатійних проявів та ефективної взаємодії під час пізнавальної навчальної діяльності.

У початковій школі існують можливості для реалізації різних напрямів цілеспрямованої поетапної роботи з розвитку емоційного інтелекту молодших школярів, а саме:

- у процесі соціально-психологічного навчання за допомогою тренінгів, що мають на меті розвиток здатності розуміти емоції та управляти ними;
- у процесі загальної навчальної діяльності учнів на уроках та в позаурочній роботі через забезпечення відповідних психолого-педагогічних умов для

розвитку емоційного інтелекту, які передбачають добір емоціогенного змісту навчального матеріалу, відповідних методів організації навчальної діяльності учнів та забезпечення емоційно-позитивної атмосфери в школі та сім'ї, застосування суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії та особистісно зорієнтованого спілкування. Варто зазначити, що в початковій школі не передбачено спеціальних уроків для розвитку емоційного інтелекту учнів, оскільки це проблема міжпредметна й реалізується засобами всіх навчальних дисциплін;

- *у процесі соціально-педагогічного супроводу*, що допомагає самовизначенню, самоактуалізації, самоствердженню й саморозвитку дитини і складається з підтримки, допомоги, забезпечення та захисту.

Провідною формою навчання в початковій школі є урок в класі. Це спеціально організована діяльність вчителя та учнів, що передбачає певний порядок її проведення залежно від кількості учнів, місця та часу організації навчальної діяльності.

Класно-урочна система, теоретичне обґрунтування якої вперше було зроблено Я.-А. Коменським, існує більше 300 років, що засвідчує величезні можливості такої форми організації навчальної роботи, як урок, змінюватися відповідно до потреб освітнього процесу, адаптуватися до вимог часу. Вимоги сьогодення до організації процесу освіти найменших школярів задекларовано в Державному стандарті початкової загальної освіти (2018 р.), де ідеї компетентнісного підходу тісно переплітаються з особистісно зорієнтованим і діяльнісним підходами до навчання, що передбачає необхідність здійснювати індивідуальноорієнтовану роботу педагога, спрямовану на розвиток особистості дитини в діяльності. В аспекті формування емоційного інтелекту школярів це передбачає врахування рівня інтелектуального розвитку та емоційних здібностей, намірів, бажань, індивідуальних особливостей кожного учня. За таких умов планування уроку та добір методики навчання повинні відображати індивідуальні можливості кожної дитини, що передбачає не передачу та засвоєння знань, а здобуття їх кожною дитиною самостійно та застосування в практичній діяльності для збагачення досвіду емоційно доцільної поведінки.

Потреба модернізації, оновлення основної форми навчання, центром якої має бути увага до розвитку особистості кожного учня, породила інноваційні процеси, що спостерігаємо в останні роки в школах України. У їхній основі — масове прагнення вчительства до впровадження в шкільну практику таких форм організації навчання, які не є правилом, традицією чи звичаєм. Головне, що спонукає вчителя до обрання нетрадиційної форми навчання, — потреба активізувати учнів, домогтися включення їх в роботу на всіх етапах діяльності, змусити школярів працювати здобувати знання всі 45 хвилин уроку. Це стає можливим лише за умов високого ступеня піднесення пізнавального інтересу учнів до подій і діяльності, що відбуваються під час уроку.

Для формування емоційного інтелекту, що складається з внутрішньоособистісного та міжособистісного компонентів, доцільно використовувати різні форми роботи.

Міжособистісний інтелект добре розвиватиметься у взаємодії, інтерактивних формах навчання, у парних видах роботи, мікрогрупах, командній роботі, виконанні групових проєктів, під час взаємонавчання тощо. Натомість розвиток таких ком-

понентів внутрішньоособистісного інтелекту, як самоконтроль, самооцінювання, рефлексія, саморегуляція, потребують індивідуалізованих методів навчання.

Навички міжособистісної взаємодії є необхідними для забезпечення ефективної співпраці й досягнення найкращих результатів у вирішенні завдань. Такі навички ще називають «м'якими» або навичками соціальної взаємодії, що передбачають навчання на основі комунікації у співпраці. Вони зменшують ймовірність непорозумінь, допомагають впоратися з болісними переживаннями від невдач, уникнути деструктивних чи прихованих конфліктів.

У Новій українській школі для формування навичок міжособистісної взаємодії використовують парні, індивідуально-групові (3-6 учнів) та групові (до 15 учнів) форми роботи. Для ефективної командної роботи, під час якої учні злагоджено працюють разом для досягнення високих результатів, необхідно забезпечити відчуття психологічної безпеки, що передбачає таке:

- можливість висловлювати свою думку без страху бути неприйнятним. Для цього учні повинні знати, що кожен член команди має рівноцінне право голосу, завдяки чому збільшується колективний інтелект;
- відчуття атмосфери поваги та взаємодовіри, що ґрунтується на виявленні одне до одного емпатії. Для цього учнів потрібно навчити виявляти соціальну чутливість, тобто розуміти за невербальними підказками, що відчувають інші.

Найважливішими навичками міжособистісної взаємодії, які забезпечують ефективну роботу в команді, групі, є такі:

- *підтримування постійного зв'язку із самим собою*, що ґрунтується на вмінні визначати емоції та передбачати їх наслідки. Коли виникає відчуття небезпеки — запускається базова реакція страху або гніву, що заважає правильно відреагувати на користь посилення співпраці. Оволодіння засобами саморегуляції емоційного стану надає більше можливостей для встановлення зв'язку з іншими членами команди;
- *емпатійне слухання*, яке формує довіру між учнями, забезпечує відчуття психологічної безпеки. Це не просто уважне слухання, а вміння зрозуміти, яку потребу намагається задовольнити людина під час спілкування, й уточнити, за необхідності, наміри такої взаємодії. Якщо люди знають, що їх почули і зрозуміли правильно, то можуть висловлювати навіть те, про що важко говорити, але з впевненістю, що це спрацює на загальний результат і не викличе особистих негативних наслідків;
- *формулювання чітких завдань та дотримання домовленостей*, що сприяє рівноцінному розумінню ситуації та виховує відповідальне ставлення до виконання завдань в усіх членів команди;
- *ведення складних переговорів* для задоволення власних потреб і потреб команди. Коли люди працюють разом, завжди є ймовірність суперечки через різні погляди й думки щодо спільної справи. Учнів потрібно вчити не приймати рішення відразу, а спочатку проаналізувати власні емоції й віднайти способи їх відкоригувати; не приставати на чийсь бік під час суперечки, а спонукати всіх до проведення «мозкового штурму» і вироблення

стратегії подальшої співпраці без некоректних висловлювань та образ. Оскільки «під час суперечки народжується істина», то такі конфліктні робочі ситуації в командній роботі є необхідними та бажаними для вироблення оптимальних результативних рішень. Часто така можливість не реалізується або через страх перед конфліктом, або через неспроможність вести складні розмови для мирного вирішення конфліктів. Щоб підготувати молодших школярів до командної взаємодії, потрібно їх навчити:

- *готуватися до розмови*, гіпотетично передбачаючи різні судження стосовно пропозиції, ситуації та власні відповіді та реакції на них;
- *вести розмову* так, щоб постійно тримати зв'язок із самим собою та підтримувати емпатійне слухання, навіть коли емоційна напруга зростає;
- *підводити підсумки* щодо досягнення потрібних результатів, не вдаючись до критики, а лише до побажань і підсумовування набутого досвіду.

Так, до прикладу, підготувати до командної взаємодії можна на уроках літературного читання, зміст роботи яких передбачає формування уявлення про діалог, його будову (репліка-спонукання та репліка-реакція-спонукання) та види: діалог-домовленість; діалог-розпитування; діалог-обмін враженнями. На таких уроках доцільно послуговуватися такими дидактичними та ігровими методами опрацювання теми уроку, як зустріч і розмова з казковими героями, вправління в побудові діалогів-домовленостей стосовно спільних дій; діалогів-розпитувань казкових героїв; діалогів-обміном враженнями щодо казкових подій. Нетрадиційна фантазійно-ігрова форма проведення уроку завжди усуває напруження й страх дітей перед відповіддю, спонукає до творчих висловлювань, підвищує впевненість у власних творчих можливостях.

Гарну настанову на доброзичливе спілкування з казковими чи фантастичними істотами можна побудувати на основі збірки дитячих казок В. Королів-Старого, героями яких є домовики і мавки, русалки і потерчата [6]. Письменник-казкар наділив їх рисами доброзичливості до людей. Ці фантастичні істоти не шкодять, не заважають людям, а всіма силами допомагають їм у скрутних ситуаціях. Їхня допомога й знадобиться учням під час добору різноманітних реплік до діалогів різних функціональних типів.

Під час подорожування у світ казкових героїв діти зустрічаються з проблемами-перешкодами на шляху, усунути які можна лише на основі домовленості щодо спільних дій у певній ситуації. Учні, об'єднані в малі групи, вправляються у створенні діалогів-домовленостей, діалогів-розпитувань казкових героїв, які зустрічаються під час подорожі, обмінюються враженнями щодо казкових подій, висловлюють думки, спільно роблять певні висновки, зіставляють їх відповідність із позначками на карті подорожі, що надає їм можливість просуватися далі.

Під час роботи в малих групах кожен учень має можливість обрати для себе посилене завдання, вирішення якого призводить до спільного успіху. Такі завдання охоплюють як підготовчу до зустрічі роботу, так і безпосередньо комунікативного втілення колективного задуму, до прикладу, під час підготовки до зустрічі:

- кожен учень пропонує і записує свій варіант початку розмови-умовляння;

- кожен учень створює власний варіант запитань учневі від імені казкового героя;
- учні знайомляться з усіма варіантами домовленості та розпитування і, зазвичай, не приходять до згоди щодо одного оптимального варіанта побудови розмови з казковим героєм.

Учитель пропонує учням визначитися з роллю, яку будуть виконувати учасники групи під час зустрічі, і перейти до виконання отриманої ролі:

- виконання ролі казкового героя, з яким необхідно домовитися і який не дуже хоче це робити;
- виконання ролі учня, який повинен домовитися про надання допомоги для подальшої подорожі;
- виконання ролі товариша учня, що підказує різні інші варіанти домовленості відповідно до ситуації спілкування;
- виконання ролі товариша казкового героя, що критично ставиться до можливості домовитися й своїми репліками висловлює недовіру;
- виконання ролі миротворця, що допомагає дійти згоди між казковими героями та учнями.

Після розігрування всіх діалогів відбувається обговорення ефективності проведених переговорів: учні кожної групи формулюють і записують побажання учасникам інших груп щодо удосконалення діалогів-домовленостей та підвищення їх ефективності, а також висловлюються щодо того, чи дотримувалися таких побажань під час роботи у своїй групі.

Для закріплення набутих знань та умінь працювати в команді можна на наступних уроках пропонувати учням попрацювати в уже створених командних групах над редагуванням діалогів літературних героїв задля зміни негативних наслідків подій, що відбулися з героями творів.

Під час часто повторювальної міжособистісної взаємодії, коли такі розмови стають нормою для групи, забезпечується психологічна безпека, налагоджуються довірливі зв'язки, розвивається соціальна чутливість, коли учні налаштовані чути й розуміти те, що стоїть за словами та вчинками. З кожною наступною розмовою ефективність роботи команди зростає.

Висловлення вдячності також відіграє важливу роль як у розвитку емоційного інтелекту, так і початкових елементів корпоративної культури, завдяки чому люди і злагоджено працюють, і засвідчують вражаючі результати. Той, чия роботу поцінують і визнають, прагне докласти ще більших зусиль для спільної справи. Визнання інших за їхній внесок та святкування після успішного завершення колективної справи створює особливу командну чутливість, підвищує взаємоповагу та довіру.

До прикладу, на уроках української мови, інтегрованих з освітньою галуззю «Я досліджую світ», для розвитку навичок міжособистісної взаємодії в команді доцільним буде використання методу уявного переміщення в просторі та часі, під час якого учні розповідатимуть про те, що побачили в певному місці світу чи України, з ким з видатних людей, що жили в різні історичні епохи, зустрілися в тому місці, за який внесок в культуру людства подякували і якими словами мовленнєвого етикету відповідно до ситуації та співрозмовника. Одночасно відбуватиметься

збагачення словникового запасу словами вдячності, а також вправління у використанні реплік привітання-привітання, прощання-прощання, висловлювання вдячності реакції на вдячність. Набутий досвід дарувати вербальні приємності необхідно закріплювати під час завершення роботи в групі, всього класу, в кінці робочого дня, що й сприятиме створенню духу командної чутливості.

Бути частиною команди означає прийняти командну мету і зосередитися на її досягненні, а для цього потрібно бути в контакті з собою, тобто розуміти свої емоції та потреби й вчасно керувати ними, що сприятиме стресостійкості й налагодженню дружніх стосунків. Рефлексія всередині команди збільшує колективний інтелект, сприяючи креативності та інноваційності рішень.

У молодших школярів під час роботи в групах саме відсутність сформованих навичок комунікації створює проблемні ситуації та дискомфорт у міжособистісній взаємодії, тому в Новій українській школі особлива увага звертається на розвиток комунікативних навичок, що є невід'ємним компонентом емоційного інтелекту та вміння вирішувати конфлікти для досягнення життєвих цілей у різних комунікативних ситуаціях. Про це йдеться в Державному стандарті загальної початкової освіти й задекларовано в меті мовно-літературної освітньої галузі. Зрозуміло, що емоційний інтелект не може бути розвинутим засобами лише одного або декількох навчальних предметів. Отже, необхідно проєктувати освітній процес так, щоб на уроках кожної навчальної дисципліни був задіяний емоційний інтелект учнів та вчителя, звертати особливу увагу на розвиток таких внутрішньоособистісних компонентів емоційного інтелекту, як самооцінювання, самоконтроль, рефлексія, саморегуляція, самомотивація.

Розвиток внутрішньоособистісних компонентів емоційного інтелекту потребує застосування індивідуалізованих форм навчання. Так, для вироблення вміння адекватного самооцінювання потрібно під час уроків звертати увагу учнів на здібності та потенційні можливості дітей, їхні сильні сторони, частіше хвалити; не наголошувати на нездатності до виконання якихось дій; оцінювати не лише результат роботи, а й позитивні наміри, зусилля; демонструвати результати успішної роботи не окремих сильних учнів, а знаходити позитивні моменти в роботі кожного. Тоді поступово складатиметься атмосфера взаємоповаги кожного до всіх і розуміння того, що кращих результатів можна досягти лише через докладання зусиль.

У практику роботи учнів на уроках обов'язково повинні ввійти елементи самоконтролю, коли школярам дозволено самостійно оцінювати результати власної роботи, дії та вчинки. Спочатку це відбувається з орієнтацією на зразок з поступовим переходом на застосування та оцінювання індивідуальних стилів виконання роботи.

Самоконтроль та самооцінювання тісно пов'язані із застосуванням саморефлексії, що допомагає виробити адекватну, реалістичну оцінку власних позитивних та негативних емоцій, дій та вчинків. Уміння вести внутрішній діалог й оцінювати результати власної праці сприяє концентрації уваги, більш ефективному виконанню завдань. Навичка саморефлексії та колективної рефлексії на кожному уроці виробляють звичку співвідносити наміри та результати діяльності, закладають підґрунтя для реалістичного, критичного мислення.

Формування навичок саморегуляції поведінки — процес довготривалий, потребує систематичного вправління для автоматизації умінь, тому під час уроків учи-

тель повинен демонструвати різні моделі позитивної поведінки та ставлення як власним зразком, так і моделюючи відповідні комунікативні ситуації, що привчати будуть слухати і розуміти одне одного, розповідати про свої емоції та почуття, застосовувати елементи гумору для налагодження стосунків та врегулювання конфлікту.

Мотивація — це ентузіазм, що допомагає в навчанні реалізовувати власні цілі й робити це наполегливо і з радістю. Самомотивація до навчання в молодших школярів виникає за умов панування на уроці атмосфери оптимізму та віри у власні здібності та можливості, чому добре прислуговується вихована здібність до само-рефлексії та реалістичного мислення. Учитель повинен заряджати учнів оптимістичним ставленням до інших. Важливо також висувати перед дітьми реалістичні цілі та завдання, забезпечувати проблемне навчання і правильно моделювати освітній процес, спрямований на успішне досягнення мети.

В освітньому процесі початкової школи є всі можливості для розвитку емоційного інтелекту на тлі здобуття інших знань, формування умінь, навичок, здібностей, необхідних кожній особистості. Відтак цілісний освітній процес передбачає єдність розвитку емоційного та інтелектуального в дитини, без чого неможливо підготувати її до викликів сучасного світу.

Список використаних джерел

1. Вайпан О. В. Розвиток емоційного інтелекту учнів початкової школи. URL : <https://osvita.ua/doc/files/news/462/46238/Robota.doc>
2. Голуб Н. Б. Підходи до навчання української мови в основній школі. URL : http://lib.iitta.gov.ua/9509/1/Голуб%20_3_.pdf
3. Гоулман Д. Емоційний інтелект. Харків : Віват, 2018. 512 с. URL : <http://booksonline.com.ua/view.php?book=51983>
4. Державний стандарт початкової загальної освіти. 2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-п>
5. Карпенко Є. В. Емоційний інтелект як фактор особистісного життєздійснення. *Психологічні перспективи*. 2017. Вип. 30. С. 50-63. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppst_2017_30_7
6. Королів-Старий В. Казки для дітей. URL : <https://mala.storinka.org/%D0%B2%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C>
7. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-hkola-compressed.pdf>
8. Нова українська школа. Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти (1-4 клас), розроблена під керівництвом Р. Б. Шияна. URL : <http://osvita.ua/school/program/program-1-4/60408/>
9. Нова українська школа. Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти (1-4 клас), розроблена під керівництвом О. Я. Савченко. URL : <http://osvita.ua/school/program/program-1-4/60407/>
10. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / za zag. red. N. M. Bibik. Київ : Літера ЛТД, 2018. 160 с. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/Новини/2018/12/12/11/20-11-2018rekviz.pdf>
11. Шпак М. Емоційний інтелект у контексті сучасних психологічних досліджень. *Психологія особистості*. 2011. № 1. С. 282–288. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/По_2011_1_36
12. Шпак М. М. Емпіричне дослідження психологічних особливостей розвитку емоційного інтелекту в молодшому шкільному віці. *Психологічні перспективи*. 2017. Вип. 29. С. 234–244. URL : <https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved>